

նուրոյն երկը: Արդեօ՛ր զրանից առաջ չի՞ գրել զրամա: Անել վճռական եզրակացութիւն, նշանակում է մի նոր սխալ գործել: Որ 30-ական թւականներից էլ շատ առաջ ունեցել ենք զրամա, բեմական ներկայացումներ, ո՛չ մի կասկած չի կարող լինել: Անժխտելի է, որ ժամանակի առաջաւոր, կուլտուրական գործիչները — Ալամդարեան, Գուրգէնբէկեան Աբէլ, Շերմազանեան Գալուստ — չնախաձեռնէին գեղարւեստական այդ գործը, անկարելի է, որ նրանք անտես առնէին թատրոնի զաղափարը, որ մեծ ժողովրդականութիւն էր վայելում ժամանակի քաղաքակիրթ ժողովուրդների մէջ և կուլտուրական ու կրթական նշանակալից դեր կատարում նրանց առաջադիմութեան ու վերածնունթեան գործում:

Երկրորդ փաստարարը: Թատրոնական հին գործիչ՝ Միքայէլ Պատկանեանի արխիւում գտանք մի ձեռագիր, որից պարզւում է, որ 1824-28 թւականը Ներսիսեան դպրոցի դահլիճում կազմակերպւել են ներկայացումներ: Այդ ձեռագրում գրւած է.

— «ԷՍ ՅՈՒՅԱԿ ԾՈՅՅ Է ՏԱԼԻ ԷՆ ԱՆՁԱՆՅ, ՈՐՈՒՔ ՆԵՐՍԻՍԵԱՆ ՇԿՈԼԻ ԹԷԱՏՐՈՆԱԿԱՆ ԲԵՄԻ ՎՐԱՅ ԼՈՒՍԱՀՈԳԻ ԱԼԱՄԴԱՐԵԱՆԻ ՕՐՈՒՔ ԽԱՂԱՅԵԼ ԵՆ ՀԱՏԻԱԾՆԵՐ: ԱՀԱ ԷՎ ՊԱՏԻԱԿԱՆ ԱՆՁԻՔԸ — ՍԱՀԱԿ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ ՍԱՀԱՌՈՒՆԻ, ԳՐԻԳՈՐ ՅՈՎԱԶԵԱՆ, ԳՐԻԳՈՐ ՄԵԼԻՔԵԱՆՅ, ԳԱԲՐԷԼ ՄԻՐՁՅԵԱՆՅ, ԳԱԼՈՒՍ ՇԵՐՄԱԶԱՆԵԱՆՅ ԵՒ ԱՅԼՔ»:

Ի՞նչ են ասում պատմական այս վաւերագրերը: Այն, որ դեռ 20-ական թւականներին ունեցել ենք թէ զրամա եւ թէ թատրոն: Եւ դա շատ բնական երեւոյթ է: Ունեցել ենք 20-ական թւականներին հասարակական — տնտեսական կեանք, քաղաքացւոյն ապրումներ: Այո՛: Միթէ կարող էին ժամանակաշրջանի կուլտուրական — գրական դէմքերն անտարբեր մնալ այդ երեւոյթների հանդէպ, կարող էին նրանք չարձանագրել պատմաշրջանի յուզող, հրատապ խնդիրները: Երբէք: Թերեւս շատերն առարկեն, թէ ուսանողական ներկայացումները չենք կարող ուսասնայ թատրոնի սկիզբը համարել: Ներկայացումների ոչսակոյակաւ բնոյթի մասին առարկութիւն չի կարող լինել, որովհետեւ 1858 և 1859 թւականներին Մոսկւայում եւս ներկայացումները տրւում են ուսանողների նախաձեռնութեամբ: Եթէ ընդունում ենք 1858 և 59 թւականներին Մոսկւայի ուսանողական բեմադրութիւնները, ապա ինչո՞ւ չընդունինք 1824-28 թւականներին թիֆլիսում տրւած ներկայացումները:

Ժամանակը եւ մանրակրկիտ հետազոտութիւնները, ինչպէս և փոշիների տակից դուրս բերւած նոր ձեռագիր պիէսներն ու աֆիշները դեռ շատ մութ էջեր կը լուսարանեն ուսասնայ թատրոնի եւ զրամայի նկզբնական շրջանի պատմութեան մասին: Անհրաժեշտ է միայն այդ ուղղութեամբ յամառ պեղումներ կատարել:

(Շարունակելի)

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

ԿՈՐՍՈՒԵԼՈՒ ԵՆԹԱԿԱՅ ՎԱԻԵՐԱԹՈՒՂԹԵՐ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿՆԵՐ ԵՒ ՀԵՏԱՔՐՔՐԱԿԱՆ ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Գ.

ՀԱՄԱՆԱԳԻՐՆԵՐ ԵՒ ՏՈՒՐԲԵՐՈՒ ԳԱՆՁՈՒՄ՝ ՀԻՆ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐ,

ՕՍՄԱՆԵԱՆ ՏԻՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐՈՒՆ

Ժե դարէն սկսեալ մինչեւ ժի՞ դարու սկիզբները և քիչ մ'ալ աւելի ետքերը, Օսմանեան տիրապետութեան տակ գրաւոր հպատակ/ժողովուրդները կարգ մը թոյլտուութիւններու համար պարտաւոր էին անհրաժեշտ կերպով մասնաւոր, որոշ արտոնագիր ստանալ: Զոր օրինակ՝ ձի նստիլը քաղաքներու մէջ — ձգենք զիւղերը — իսլամ բնակչութեան միայն թոյլ տրուած էր. ոչ-իսլամները ստիպուած էին յատուկ հրամանագիր ձեռք բերել: Նոյնպէս՝ գլխանոցները, հագուստներու կերպանները և ձեւերը մասնաւոր օրէնքներու ենթակայ էին:

Այս մասին կառավարական այլեւայլ պաշտօնական գրութիւններ ունին մեր ձեռքը՝ որոնց մէկ քանիներուն թարգմանաբար հրատարակուիլը յարմար պարագային՝ օգտակար կը դառնայ:

Կը սկսինք ուրեմն այս անգամ ձի նստելու համար տրուած պաշտօնական «թէգըէթ»ի (permis) մը թարգմանութեամբ՝ աւելցնելով նաեւ անոր բնագրին հարազատ նմանագրութիւնը (կէս մեծութիւն):

Յիշեալ «թէգըէթ»ն ստացած է Կարնեցի երեւելի «Սարրաֆ» Մահմետի Մահուկ Աստուածատուրեան (Ալլահվերտի Ամիրայ, 1756 — 1820) հիւնդէթի 1221 (1802) թուականին:

Էրզրումլու Խիւտափէրտի օլլու Մանուք

Մէսֆուր Սարրաֆ թաիֆէսինտէն օլլու աւել վէ իհթիեար վէ բիճալը Տէվլէթի Աւել տաիլէլէրինէ խըտմէթի տէրքեար օլմաղլա էհլի իսլամըն բաքիլ օլտուղու պարկիլի հէյեթինէ միւշապի՛ն օլմամաք իւզէրէ պարկիլի սիւվար օլմասընա քիմէսնէ թարաֆընտան միւմանաթ օլընմամաք իւշին իշլու թէգըէթ վէրիլտի

19 ձէմադիլէվվէլ 221

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ

Էրզրումցի Խիւտավէրտի¹ օղլու
Մանուկ

Օսմանեան Պետութեան Աւագանիին պաշտօնատեղաներուն մէջ իր ծառայութեամբ յայտնի Սարրաֆներու դասակարգէն յիշեալը՝ հիւանդկախ և ծեր ըլլալով՝ սոյն թէգքէրէն տրուեցաւ, որպէսզի իսլամներու ձի նստելու կերպին չնըմանելու պայմանով ինք երբոր ձի նստի և ոչ մէկու մը կողմէն իրեն դէմ արգելք չյարուցուի:

19 ձէմազիէլէվլէ² 221 (1221 — 1802):

Սուլթանական հրամանագիր ոչ-խլամներու հագուստ կապուստին, ձի նստելու և այլնի մասին:

Ստամպուլի Գատըին հրամանն
(հիւքմ) է որ,

Որչափ որ ալ անհաւատներու դասակարգերու պատկանողներուն՝ ձի նստելու, սամոյր մուշտակ և գլխաւոց (գալփաք) չկրելու և եւրոպական (ֆրէնկի) մետաքսեայ ծաղկեղկար կերպսէ ու նաեւ սնդուսէ շինուած հագուստներ չգործածելու, ասկէ զատ ասոնց կիներուն ալ՝ մահմէտականներու հագած տարագով, եզերքները ծոպաւոր զարդարանքներով (franges) պնտուած և պատրաստուած «ֆէրաճէ» չհագնելու և ասոր իբր հետեւանք նախատինքներու, նուաստացումներու ենթարկուելին՝ օրէնքի եւ Շէրիի տեսակէտով կրօնական կարեւորութիւն ունեցող իրողութիւններէն կը սեպուին, սակայն, ժամանակէ մը ի վեր, ասոնք անփութութեան հետեւանքով զանց առնուած են. այնպէս որ դատաւորներու թոյլտուութեամբ՝ անհաւատներու և հրեայ դասակարգերու պատկանողներ՝ ձի նըստելով ու այդ տեսակ տարագներով, սամոյր մուշտակներով, շքեղ հագուստներով շուկաներու մէջ պլտած ատեննին՝ երբ իսլամի մը հետ դէմ դիմաց կու գան, մայթերէն վար չեն իջներ: Նոյնպէս թէ՛ իրենց և թէ՛ իրենց կիներուն իսլամ անհատներէ աւելի փառահեղ կերպարանք մը առնելը, չնախատուին ու չնուաստացուին իմ բարձրութեանս լսողութեանը հասցուած եւ երջանկութիւնը մարմնաւորող Գահոյից տեղեկագրուած ըլլալով, կը հրամայեմ ուրեմն որ՝ բացատրուած ձեւով գործի անցնելով, այսուհետեւ վերոյիշեալ ընթացքներու տեղի չտրուի և իմ այս անգամուան Կայսերական արշաւանքիս միջոցին, բանակիս տեղակալներուս մէջ

գտնուող ամէնէն նշանաւորներէն և օրինակելիներէն, բարձր արժանիքի տէր Մուսթաֆայի ձեռքով ասոնք արգելուին:

Հրամայեցի ուրեմն որ... սոյն հրամանագիրս հասնելուն պէս, այս խնդրոյ մասին եղած հրամանիս համեմատ՝ պէտք եղածը ի գործ դրուելով, արգիլեալ հագուստ-կապուստի նկատմամբ Շէրիի օրէնքին համաձայն, նախատելով և նըստացնելով, անհաւատներու դասակարգին՝ ձի նստեցնել, սամոյր մուշտակ, սամոյր գլխաւոց (գալփաք) գործածել չտաս. սնդուսէ և մետաքսէ ծաղկեղկար կերպսէ շինուած զգեստներ՝ իրենց կիներուն ալ բարձր գտակներ և եզերքները ծոպաւոր զարդարանքներով պատրաստուած չոշաւ հագցնել չտաս, որպէսզի իսլամներու յատուկ զգեստներու տարագով չպտտին:

Այսպիսիներուն արգիլելով վերեւ ըստածները, հանած հրամանիս գործադրութեանը համար վայրկեան մը նոյնիսկ չկորսնցնես:

Թուական 21 Շէվվալ³ 1040 (1621)

(Ահմէտ Բէֆիք: Հիճրի օնպիրինճի ասըրտա իսթանպուլ հայաթը (1000-1100) էջ 52):

Ոչ-խլամներու և հրեաներու ձի նըստելնին և արգիլեալ հագուստներով պտտելնին՝ 1170 (1751) թուականին ուրիշ հրամանագրով մ'ալ արգիլուած է:

Իսկ 976 ին (1576) հանուած աւելի հին հրամանագիր մը քրիստոնեաներու և հրեաներու հագուստ — կապուստի մասին ընդարձակ հրահանգներ և բացատրութիւններ կու տայ, զորս զանց կ'ընենք հոս թարգմանաբար արտատպելու:

ՏՈՒՐԲԵՐԸ

Այդ ժամանակամիջոցներուն բազմաթիւ տուրքերու ենթարկուած էին առհասարակ բոլոր թուրքիոյ բնակչութիւնները:

Քանի որ մինչեւ հիմա մեր մէջ տուրքերու մասին բաւարար տեղեկութիւններ տուող չէ գտնուած, կ'ուզենք հոս քիչ մ'ընդարձակօրէն գրել այս նիւթին վրայ:

1. — «Խարաճ» գլխահարկ:

Օսմանեան բանակները երբ երկիր մը

1. Խիւտավէրտի օղլու = Աւագանիի օղլու:
2. Արաբական լուսնային տարւոյ հինգերորդ ամիսը:
3. Արաբական լուսնային տարւոյ տասներորդ ամիսը:

կը գրաւէին և բնակչութիւնը չէին կոտորեր ու գերի վարեր՝ այն ատեն մարդ գլուխ հարկ մը կը դրուէր. ու հողերն ալ չէին գրաւուեր: Այս դրութեան «խարաճ» անունը կը տրուէր:

- «Խարաճ»ը երկու տեսակ կ'ըլլար:
- Ա) Խարաճը մուլազզաֆ (պարտաւորիչ). «ճէրիպ» կամ «տէօնիւմ» (արտավար) գլուխ տարեկան հարկ և
 - Բ) Խարաճը Մուգասիմ (բաժանելի). մըշակուած հողերու արտադրութիւններուն վրայ դրուած տարեկան հարկ:

2. — «Ճէզիեթ» (այս ալ գլխահարկ): Ոչ-մահմետական բնակչութեան վրայ մարդ գլուխ դրուած տուրք:

- «Ճէզիեթ»ն երկու տեսակ էր:
- Ա) Մաքթու ճէզիեթ (անփոփոխ): Երկիր մը գրաւուած ժամանակ մարդ գլուխ որոշուած տուրք և
 - Բ) «Ալէլուուս» (առ հասարակ մարդ գլուխ) ճիզիեթ: Ամէն մարդու կարողութեան համեմատ սահմանուած տուրք: Հարուստներէն կ'առնուէր տարեկան չորս դրամ արծաթ. «էսնաֆ»ներէն՝ մէկ երկու դրամ. իսկ աղքատներէն՝ մէկ դրամ արծաթ: Մէկ դրամ արծաթը հաւասար էր մէկ դահեկանի (դուրուշ):

3. — Մշակելի հողեր չունեցող սակայն ուրիշ միջոցներով դրամ վաստակողներէ առնուած տուրքեր: Ասոնք հետեւեալներն էին.¹

- Ա) «Բէսմի Միւճէրլէտ» (սոսկական տուրք).
- Բ) «Բէսմի Բայեթթ» (հպատակութեան տուրք).
- Գ) «Բէսմի Պինաք» (արտաւորի տուրք).
- Դ) «Բէսմի Պատիհաւա» (ճէրի, անարգել դրամ վաստակողներու տուրք).
- Ե) «Ճապա Ազէսի»

4. Ամուսնացող էրիկամարդէն իրենց կիներուն համար գանձուած տուրք:

«Բէսմի Արուս» (հարսի տուրք).

Մահմետական մը կը վճարէր կոյսի մը համար 60 ազէ: Որբեւայրի մը համար 30 ազէ:

ԲԱՁՄ. ՅՈՒՆՈՒԱՐ 1934

Ոչ-մահմետական մը կը վճարէր կոյսի մը համար 30 ազէ: Որբեւայրի մը համար 15 ազէ:

5. «Բէսմի Իսփէնչ»:

Այս տուրքն ընդհանրապէս «Բուճէլի»ի նահանգներէն մարդ գլուխ կը գանձուէր ամէն տարի: Հողատէր, ոչ-հողատէր բոլոր ամուրիները պարտաւոր էին վճարել սա ձեւով.

— Մահմետական՝ 22 ազէ (ստակ).

— Ոչ-մահմետական՝ 25 » »

6. ՎԵՀԱՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՄԱՅԱԿԱՆ ՏՈՒՐԲԵՐ (Թեքեայիֆի Իշրֆիյէ)

Ա) «Իմտատիյէի Սէֆէրիյէ» (պատեւրագական օգնութիւն):

Պատեւրագական ծախքերու օգնութիւն մ'ըլլալու համար առաջին անգամ հաստատուած օրէնքէ դուրս, կամայական (Խըֆի) տուրքն է:

«Սէյիտ»ները (Մարգարէին սերունդէն եղողները), «Խաթիպ»ները (քարոզիչ), բոլոր կրօնաւորները, եւ ողորմութեամբ ապրող աղքատները գերծ էին այս տուրքէն:

Կարգ մը տեղեր այլեւայլ անուններու տակ չափազանցօրէն ծանր՝ իսկ ուրիշ տեղեր շատ թեթեւ կերպով կը գանձուէր: Գանձումները ուղղակի կը դրկուէին բանակներու հրամանատարներուն որոնք «Վէզիր»ի և «Միւշիր»ի աստիճաններ կ'ունենային սովորաբար:

Բ) «Իմտատիյէի հազէրիյէ» (խաղաղութեան ժամանակի օգնութիւն):

Ինչպէս անունէն ալ կը հասկցուի, այս տուրքը խաղաղութեան ժամանակ կը գանձուէր՝ տարին երկու անգամ. «Գասըմ»ին (Ս. Դեմետրեայ տօն) և «Խըտըլլէզ»ին (Ս. Գէորգ): Գանձուած դրամները կամ ուղղակի Կայսերական Գանձուն և կամ բանակներու հրամանատարներուն կը յանձնուէին:

Գ) «Իանէի Ճիհատիյէ» (Սուրբ պատեւրագի օգնութիւն):

1. Այս տուրքը կը դադարէր գանձուելէ, երբ հարկատուն հողեր կը գնէր և մշակել կու տար:

«Ճիհատ»-ի ժամանակ գանձուած և սո-
վորաբար ուղղակի կառավարութեան կե-
ղծոնը զրկուած սոյն տեսակ տուրքերը
որքան ալ առժամանակեայ հանգամանք
ունէին, սակայն ասոր հետ մէկտեղ շատ
մը վայրեր՝ ժողովուրդը պարտաւոր էր
շարունակաբար վճարել:

Երբեմն միեւնոյն տեղէ թէ՛ «Իմտա-
տիյէի Սէֆէրիյէ», թէ՛ «Իմտատիյէի Հա-
զէրիյէ» և թէ՛ «Իմտէյի Ճիհատիյէ» կո-
չուած տուրքերը կը գանձուէին անխտիր:

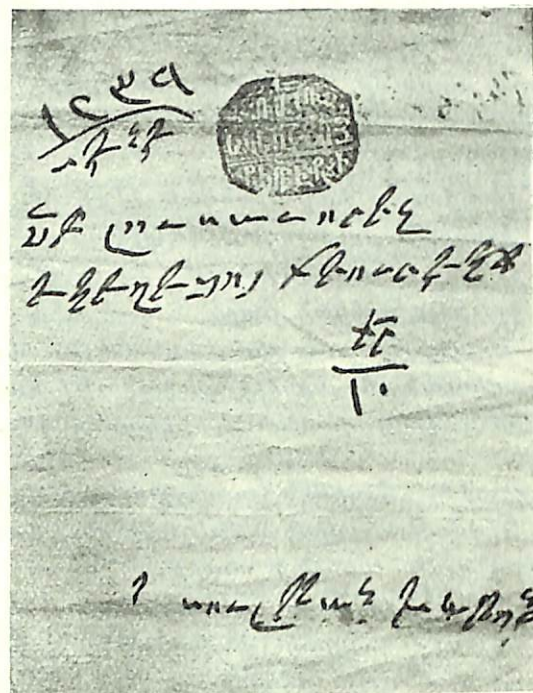
Յամաքային և ծովային զինուորներ և
սպաներ երբ տեղ մը կը բանակէին, այն
տեղի ժողովուրդը պարտաւորուած էր ա-
սոնց հանգստութեան և ուտեստին համար
հետեւեալ տուրքերը տալ:

— Մուգապէլէ Ագչէսի (փոխարէն հա-
տուցումի ստակ): — Ավարըզ Ագչէսի (Աւ-
կածաղրամ): — Մէնգիլ Մալը (Իջեւանի
գին): — Գօնաք Մասրաֆը (Օթեւանի
ծախք): — Պէտէլի Նիւզիւլ (Իջեւանի փոխ-
արժէք): — Խսն վէ խսնէ վէ չայըր քի-
րասը: — Փէքսիմաթ պահասը: — Զախիրէ
պահա: — Իւլիֆէ պահա (թոշակի գին):
— Գումանեա պահա (Պարէնագին): —
Թայեինաթ պէտէլի (Օրապահիկի փոխար-
ժէք): — Նան պահա (Հացագին): — Գա-
թըք պահա (Ուտեստի գին): — Թաամիյէ,
նէվալէ պահա (Կերակուրի ծախքի փո-
խադրում):

Ասկէ զատ պէտք է յիշել հետեւեալ
տուրքերը.

— Քիւրէքճի պէտէլի (Թի քաշելու
փոխարժէք): — Սաֆրա ագչէսի (Նաւա-
խիճի. կամ փոսերը խիճով հողով լեցը-
նելու փոխարէն դրամ): — Թէքսանէ պէ-
տէլիյէսի (նաւարանի մէջ աշխատելու
փոխարէն դրամ): — Գալիօնու պէտէ-
լիյէսի (Կալիօն, տեսակ մը պատերազ-
մական նաւ): — Կապիար պէտէլի (նաւու
առագաստները պարզել և գոցելու աշխա-
տանք): — Պէտէլի Ասաքիւրի պահիյէ:
— Քիւրէքճեան Ավարըզը (Թի քաշողներու
յատուկ արկածներու փոխարժէք):

Պատերազմական նաւերու մէջ թի քա-
շելու, առագաստ պարզելու և ժողովելու

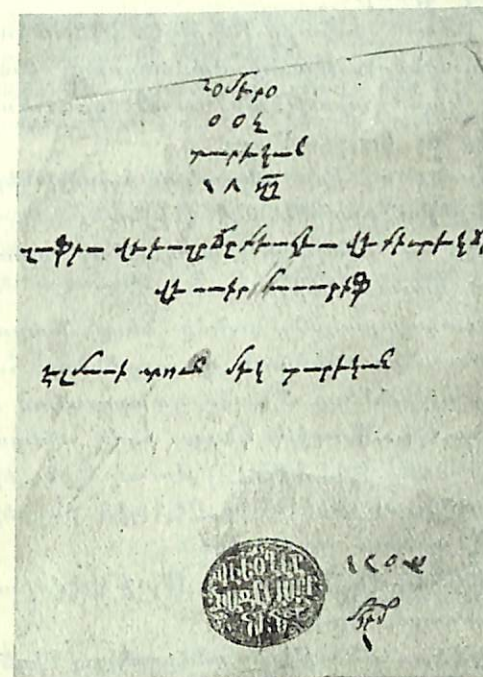
Թիւ 1. — «Քիւրէքճի Ագչէսի» տարեկան
տուրքին (10 փարայ) վերաբերեալ ստացա-
գիր Սուլթան Խաթունի տրուած Ղալաթիոյ
Ս. Լուսաւորիչ Եկեղեցիէն: Կմիք. Ս. Լուսա-
ւորիչ Եկեղեցւոյ Քիւրէքճի: — Տարի. 1239
(1820):

կարող մարդոց կառավարութիւնը օրական
տասնական «ագչէ» (ստակ) կը վճարէր.
ասոնց փոխարժէքն ալ ժողովուրդէն կը
գանձուէր: Վերոյիշեալ տուրքերը այս նը-
պատակով դրուած էին: Տեղին և բնակ-
չութեան կարողութեան համեմատ՝ 4, 7,
9 կամ 10 տան վրայ մէկ «Քիւրէքճի»-ի
(Թի քաշող) հաշուով տուրք մը որոշուած
էր: Հայերը իրենց Եկեղեցիներու մատա-
կարար մարմիններուն կը վճարէին այս
եւ ուրիշ տեսակ կարգ մը տուրքերը եւ
Եկեղեցիներէն կը ստանային օրինական
ստացագիրները:

Կարգաւ կը ներկայացնենք այս տեսակ
ստացագիրներու քանի մը նմոշներ՝ բնա-
կանին վրայէն լուսանկարուած, որոնք
անցեալ դարուն կը վերաբերին եւ մեր
հաւաքածոյէն առնուած են:

«Քիւրէքճի պէտէլի»-ն հպատակ ազգե-
րու Գլխաւորներուն (պատրիարք և այլն)

ղիմումին վրայ է որ հաստատուեցաւ ժա-
մանակին. որովհետեւ անկէ առաջ Ենիշե-
րինեբու միջոցաւ հովիւ երիտասարդներ
որոնք թի քաշելու յարմարութիւն ունէին՝
բռնի կը տարուէին ի նաւարան: Ասոնք,
ինչպէս վերը ըսինք, օրական 10 ագչէ
(ստակ) կը ստանային իրենց աշխատու-
թեան փոխարէն: Իսկ դատապարտեալները
և պատերազմական գերիները՝ ստիպուած

Թիւ 2. — Զաֆրա, Եազըճի, Քեհնեա, Քիւ-
րէքճի և ուրիշ ծախքերու և տուրքերու հա-
մար 1253 (1834) թուականին Էլմաս տուտուիմ
տրուած 18 դուրուշնոց թիւ 554 ստացագիր:
Կմիք. Պէտիւլը. մազըրլարընըմ:

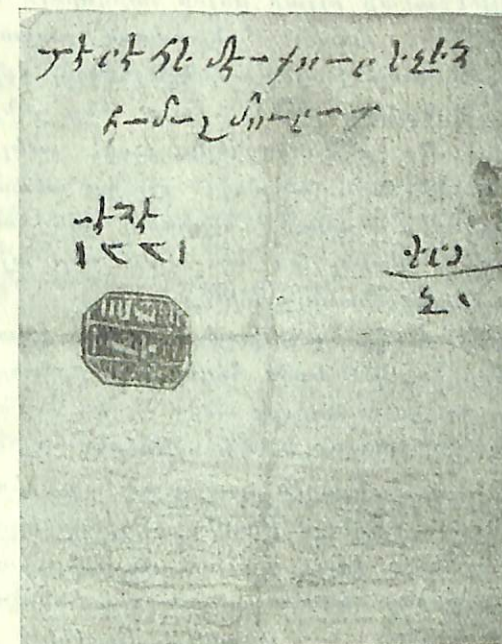
էին թի քաշել կամ ուրիշ ծանր աշխա-
տանքներ կատարել՝ դառն պայմաններու
տակ, առանց ո և է փոխարինութեան:

«Քիւրէքճի պէտէլի» կամ «Քիւրէք
Ագչէսի» կոչուած այս տուրքին հաս-
տատուէին վերջը՝ Սուլթան Ահմէտ Ա.
որոշեց «Ահմէտիյէ» հոյակապ մզկիթը
կառուցանել 1610 թուականին: Սոյն
մզկիթին շինութեան և աշխատութիւննե-
րուն բազմաթիւ հայ բանուորներ զոր-
ծածուեցան: Ժամանակին «Վէզիր»ը ա-

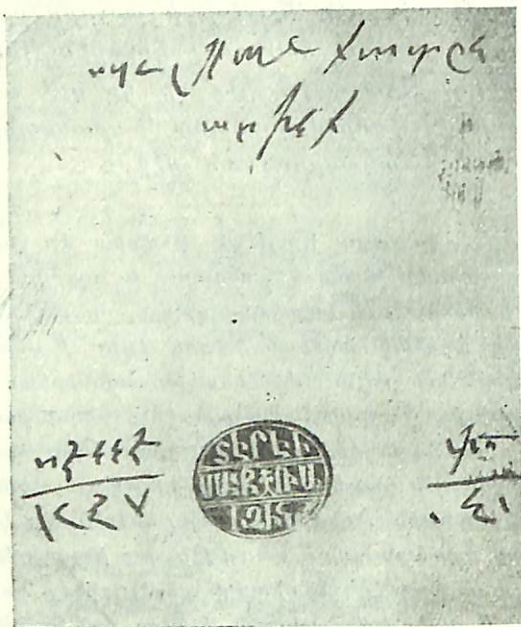
սոնցմէ «Քիւրէք Ագչէսի»-ի տուրքը պա-
հանջել տուաւ. հայերը բողոքեցին Սուլ-
թանին: Ահաւասիկ ինչ որ կը գրէ այս
մասին Գրիգոր վարդապետ Դարանաղցին
իր ժամանակագրութեան մէջ:

«... Եւ այս Սուլթան Ահմատ էր յոյժ
խաղաղասէր և հեզ և հանդարտ և ողորմած և
քրիստոնասէր և աղքատաց զթած, որ մէկ վա-
զիրն քուրակ աղջասու հարկ եղիր ի վերայ
հայոց. նա՛ յայնմ ժամանակին ամենեքեան ի
վերայ իւր ջամիին կու աշխատէին. բողոք բար-
ձին առ նա և զանկատեցան: Նա՛ սակաւ մնաց
որ զզլուին հատեալ էր, ասելով թէ՛ յետ դար-
ձո՛ւ ի տեսնոյն, զոր ինչ առեալ ես: Եւ նա կո-
չեաց զքահանայսն և ասաց թէ՛ զոր ինչ տուեալ
էք և առեալ էք՝ նշանագիր բերէք, ցոյց տուք
ինձ և առէք զձեր տուրսն ի ձեզ: Եւ այնպէս
առին մինչեւ ցմի բնիոնն, որ է զարեհատն:
Եւ այսպիսի բարի բնութեամբ էր, լի և առատ
սրտիւք և քաղցր բարութք»:

(Ժամանակագրութիւն Գրիգոր վրդ. Կամա-
խեցւոյ կամ Դարանաղցւոյ: Մետրոպ վրդ. Նը-
շանեան, Երուսաղէմ, 1915, էջ 19-20):

Թիւ 3. — 1221 (1802) թուականին համալ
Մուրատի տրուած «Սաֆրա Ագչէսի» տուրքի
ստացագիր, տարեկան 40 փարայ:
Կմիք. Սաֆրա. իլլիմ. 1221:

Թիւ 4. — Սուլթան Գատրուդի տրուած ստա-
ցագիր. թուական 1237 (1818): «Սաֆրա
Ազէլի» տարեկան 40 փարայ: «Գասըմ-
փաշայ»-ի ծորը լեցնելու համար կ'առնուէր:
Կնիք. Տէրէի. Սաֆուա. իշխմ:

Եթէ պէտք ըլլար բոլոր հարկերուն և
տուրքերու մասին մանրամասն բացա-
տրութիւններ տալ, ամբողջ հատոր մը
գիրք կրնայինք լեցնել. բայց մենք չենք
ուզեր մեր ընթերցողները ասկէ աւելի
զբաղեցնել այս նիւթով, այլ կը բաւա-
կանանանք մնացած տուրքերու վրայ ալ
խօսիլ և փակել առ առ այժմ մեր այս
փոքր ուսումնասիրութիւնը:

7. — «Էօշիւր» կամ «Աշար». (Տա-
սանորդ). մշակուած հողերու բերքերուն
վրայ դրուած տուրք:

8. — Մաքսերու հասոյթներ:

9. — Հանքերէն ստացուած տուրքեր:

10. — «Աղնամ Բէսմի»: Ոչխարներու
և այծերու վրայ դրուած տուրքեր. ա-
սոնք իրենց հետեւեալ ստորաբաժանում-
ներն ունէին: — Սէլամէթ Ազէլի: —
Կէշիա Բէսմի: — Թօփրազ պասուր փա-
րասը: — Աղըլ (փարախ) փարասը: —
Չիթ (ցանկապատ) փարասը: — Օթլազ
Բէսմի: — Եաեկազ Բէսմի: — Գըշլազ Բէս-
մի: — Աղնամ պաճը: — Գասապխանէ

պաճը: — Սալահխանէ պաճը: — Սէրխա-
նէ, Քէլլէխանէ, Բաչախանէ պաճը: —
Քէլլէ, Այագ, Ճիկէր փարասը: — Տէմ
(արիւն) Բէսմի: — Պալթա Բէսմի: — Չէպ-
խիյէ, Միւրտէ Բէսմի (զենման տուրք): —
Տէվէ, Ճամուս (գոմէշ) Մանտա, Էօքիւզ,
Ինէք, Աթ, Էսթէր (ջորի) Մէրքէպ Բէսմի:
— Բէսմի խինգիր (խոզ), Բէսմի ճանա-
վար, Բէսմի սէրչին, Տէրչին (վայրի խոզ,
խոշոր կինճ):

11. — «Էմլաքը Էմիրիյէ» (Պետական
կալուածներ): Առանց ժառանգորդի մնա-
ցած կառավարութեան կողմէ գրաւուած
հողեր ու կալուածներ:

Ասոնք ալ իբր պետական հասոյթներ,
տուրքերու բաժնին մէջ կ'իյնան:

12. — «Էմլաքը Մազպուլթա» (գրաւ-
ուած կալուածներ):

Կառավարական գանձը նեղը մնացած
ատեն հարուստներուն կալուածները՝ հա-
րըստութիւնները մէկ մէկ պատրուակով կը
գրաւուէին: Առաջին դէպքը տեղի ունեցած
է Հիճրէթի 941 (1522) թուականին, երբ
Տէֆթէրտար Խակէնտէր Չէլէպիի ինչքերը
«յԱրքունիս» գրաւուեցան:

13. — «Բուսուումու Միւթէնէվլիա»
(Չանազան Տուրքեր):

Մեծամասնութիւնը անհրաժեշտ նիւթե-
րու վրայ դրուած քմահաճ տուրքեր էին,
որոնք Արքունի Գանձուն նեղ կացութեան
մատնուած միջոցին այլեւայլ անուններու
տակ պարտաւորիչ կերպով կը գանձուէին
ժողովրդէն:

Այս տուրքերու կարգին կը յիշուին նաեւ
«Թապուլ Ազէլի», «Տէֆն Ազէլի» (ղա-
զաղի ստակ, թաղման ստակ) ի նման տուր-
քեր, որոնց մասին եւս պիտի խօսինք երբ
առիթը ներկայանայ:

«Թանգիմաթ»-ի հաստատութեամբ՝ այս
տուրքերուն ամենամեծ մասը ջնջուեցաւ:
Ասոնցմէ ոմանք արդէն «Թանգիմաթ»էն
ալ առաջ ի զօրու չէին:

ԱՂԲԻԻՐՆԵՐ. — Թէքալիֆ Գալաթիի, — Be-
lin: Essai sur l'Histoire Economique de la
Turquie. — Hammer. — Jouannin. — Ubicini
և այլն:

Գ. ՀԱՍՏԵՐ

ԿՈՏՏԱՆՔ

Եթէ վիշտն իմ կը թըւի քեզ անարին՝
Այդ պատճառով մի նըկատեր զայն փոքրիկ.
Ճշմարիտ ցաւն ունի միայն տրտմութիւն
Եւ սրտին մէջ կը ծըրարուի հանդարտիկ:

Վէրքերն ամէն որ բարձրաձայն կ'արիւնին՝
Կը բըժըշկուին խընամքներով բընական,
Դարման չըկայ բայց վէրքերուն այն խորին՝
Որոնք անդու կուրծքին ներքեւ կը կոտտան:

Հրճուանքն ունի բարեկամներ բիւրաւոր
Բայց վիշտն ունի տրտմութիւնն իր միմիայն.
Մարդ ինքնիրմով կ'իջնէ անդունդն ահաւոր,
Գիտակցաբար, մէն միայնակ ու անձայն:

Կործանումէն յետոյ իջաւ իմ վըրայ
Անդորրութիւնն՝ զոր խնդրեցի անձկագին,
Եւ տրտմաշունչ լըճակ մըն եմ ես հիմա
Ուր կը ցոլայ պատկերն հոգւոյն մարդկային:

Եթէ դառնաս իմ ծոցիս մէջ նետելու
Փոթորիկներն հետաքրքիր աչքերուդ,
Դու միմիայն հոն խեղդեալ պորերու
Պիտի գտնես յիշատակներ ոսկըրուտ:

Վշտի տիղմն է վաղ ծնրադրած կուրծքիս տակ
Եւ նայուածքն իմ կը փալփըլի անաղարտ,
Ձի իմ հոգին լըճակ մըն է անյատակ՝
Վըրան քաշած քօղ մը կապոյտ՝ աստղազարդ...

ՎԱՀՐԱՄ ՍՈՖԵԱՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԻՆ ՍՈՒԳԸ

Հոն է ջախջախ քընարն, անկիւն մը նետուած,
Գերեզմանի մը պէս ցրտին, տխրամած.
Լարերը չեն թրթռար, փոշի նստած է
Կուրծքին վըրայ. քերթողին սուգը մե՞ծ է:

Աստուածային գործին էր նա երբեմնի,
Ուր կ'երգէին քերովբէներ հուր երկնի.
Օր մը սակայն, սե՛ւ օր, ինկաւ քնարը վար,
Ու քերթողին դողա՛ց հոգին դալկահար...:

Երազներու, բաղձանքներու ջինջ օրեր՝
Վաղո՛ւց մարած, հոգին ա՛լ չէր օրօրեւ
Յոյսը վաղուան. ներկան ծաղրած էր զանի,
Ու չէր դիւթուեր տեսիլներէ գեղանի:

Սէրէն լքուած, անյոյս, կեանքին անարեւ
Կը պատրաստուէր տալու վերջին իր բարեւ.
Սիրտը սառած կուրծքին տակ, ա՛լ չէր տրոփեր,
Բախտը նետած էր հիւրամերժ զինք ափեր:

Հըմայքէ մերկ, անհրապոյր էր բովանդակ
Տիեզերքը, զինքը բանտող նեղ վանդակ,
Ուրկէ՛ անձկոտ սեւեռած իր նայուածքներ
Անծանօթին՝ կեանքի ժամերն կը համրէր...:

Բանաստեղծին սուգը մե՛ծ է, ա՛լ չ'երգեր.
Կշտացա՛ծ է փառքէն, վիշտեր ու վէրքեր՝
Ինկան բաժին անոր որ լոյսն էր բերած.
Մոլորակիս անկիւններուն ստուերամած:

Գիշերներուն սարսուռներով կ'ապրի ան,
Իր խոկերուն մէջ խորասոյգ, Բարիան
Է Մարդկութեան, որուն երգեց վիշտն ու սէր.
Ճակատագիրդ, ո՛վ բանաստեղծ հէք, ա՛յս էր...:

Հին աստուածներն ինկան իրենց գահոյքէն,
Հիմա կարկինն ու մեքենան կը յարգեն.
Դարը քա՛ր է, աշխարհքը սա՛ն է պատեր,
Մութին մէջ լուռ հեծէ՛, սիրտ իմ կարեւէր...

Վ. Ս. ԲԻԵՐՍ